

մ'ըլլալ «հրաման» բառին, — ինչպէս կը գտնենք յիշատակուած Հայկազեան բառարանին մէջ «հրաման ղիմոսական», չգիտեմ մեր ո՞ր հեղինակէն առնուած, — և կամ աղաւաղում յունարէն բառի մը՝ որ կրնար «հրաման, վճիռ» նշանակել. և այսպէս, իբր պաշտօնական ասացուած մը կամ որակում մը, անփոփոխ պահուած հայերէնին մէջ, ինչպէս է լատին պաշտօնական բառը «Սակեր» կամ «Սակերփ» նոյն պատմչին մօտ: Սոյն ենթադրութեան նոյն հիմնուած, պարպտեցի յոյն բառ մը՝ որ այդ իմաստը բացատրէր և հետաւոր նմանութիւն մ'ալ ունենար ձայնի կամ հնչման «անարւոյն» խօսքին հետ. և գտայ «ἀνάρρημα» բառը՝ որ կը նշանակէ «արքունի հրաման» հրովարտակ, հրատարակում պետական վճռի», և այլն, որով «ἀνάρρημα ὁ νόμος» հայ տառերով եղած «անարիմայն ղիմոսական», և յետոյ գրւած չազիրներուն մէջ «անարւոյն ղիմոսական»ի փոխուած: Սակայն սոյն ենթադրութիւնը՝ եթէ նոյն իսկ չափով մը պարզէ մեր խնդիրը, բայց անտարակոյս քաջքուրք է և բռնագրօս: Եթէ պատմիչը՝ Դաւիթ Անյաղթ ըլլար կամ Մագիստրոս, անշուշտ թոյլատու պիտի ըլլայի ինծի այդպիսի ենթադրութիւն մ'ընելու. բայց Կորեան հիանալի գրչին վերագրել այդ պիտի յունարանութիւն մը՝ ոճիր մը պիտի ըլլար, հազիւ թէ ներքին յետին դարերու հելլենաբան գրչակի մը:

Ի վերջոյ, նկատելով որ այդ կայսերական հրամանը հասած էր արդէն, և Մաշթոց վարդապետ ամէն պատրաստութիւն տեսած մեկնելու Բիւզանդիոն, ինչ կը մնար Կորեան մեզի ըսելիք՝ բայց թէ ինչ կերպով կամ միջոցով մեկնեցաւ ան: Հարկ էր ուստի որ պատմիչը հոս զրած ըլլար բառ մը, որ բացատրէր մեզի Մաշթոցի և իրեններուն ուղեւորութեան եղանակը կամ միջոցը, և յետոյ զանազան փոփոխութեանց ենթարկուելով ձեռագիրներուն մէջ, առաջ եկած ըլլայ «անարւոյն» բառը: Եւ այսպէս, փորձուեցայ վայրկեան մը մտածելու, որ հոտ կրնար

Կորիւն «ժանուար» բառը դրած ըլլալ, գործածուած միայն Բիւզանդի պատմութեան մէջ, որ տեսակ մը շքեղ՝ իշխանական և հանգստաւէտ կառք էր, բարձրատիճան անձինքներու եւ երկար ուղեւորութեան յարմար և վայելուչ. և գիտենք թէ Կորեան և Բիւզանդի գրութիւնները ինչ սերտ աղերս ունին իրարու հետ, ըստ լեզուի՝ ոճի և բառերու: Որով մեր պատմիչը կրնար ըսած ըլլալ. «Եւ ելեալ ի ժանուարս ղիմոսական, և բազում պատիւ գտեալ», եւն: Սակայն այդ ալ գոհացուցիչ չէ, քանի որ չենք գիտեր թէ ծանօթ էր և գործածական Յունաց մէջ «ժանուար»ը, թէ և շատ չի տարբերիր անոնց «դեսպակ»էն. երկրորդ, կը հայանայ միթէ ատով «ղիմոսական» բառը, և կ'ազնուանայ այնչափ՝ որ Կորեան գրչին արժանաւոր ըլլայ:

Բայց միւս կողմանէ գրեթէ անըմբռնելի կը մնայ, որ Կորիւն բնաւ բառ մը՝ բացառութիւն մ'ըրած չըլլայ, թէ Անատոլիա տրութիւն մ'ըրած չըլլայ, թէ Անատոլիա սպայապետը ինչ դիւրութիւններ տուաւ, ինչ միջոցներ տրամադրեց Մաշթոց վարդապետին, ինչ շուքով կամ պատիւներով ճամբայ զրաւ, քանի որ կայսերական հրամանը կը պատուիրէր «վայելուչ մեծարանօք» յուղարկել զինքը Բիւզանդիոն: Անտարակոյս է՝ թէ Մաշթոց վարդապետի սոյն ուղեւորութիւնը եղած ըլլայ, — անշուշտ նուազ շուքով ու փառքով, — գրեթէ միեւնոյն պայմաններու մէջ՝ ինչպէս թէ անոր դարձը: Եւ կարելի է մտածել՝ թէ Կորիւն բողոքովին լռութեամբ անցնէր, գոհանալով միայն ըսել «և ելեալ յանարւոյն ղիմոսական» անիմաստ բառերը, մինչ անդին այնքան խանդավառ ոգեւորութեամբ կը նկարագրէ յաջորդ էջին վրայ անոր Բիւզանդիոնէ շքեղ և հանդիսաւոր դարձը: Ուր թողունք որ անոր յաջորդող «և բազում պատիւ գտեալ» պարբերութիւնը կը պահանջէ որ՝ նախորդ տողին մէջ պատուոյ և շքոյ բացատրութիւն մ'եղած ըլլայ, որպէս զի կարելի ըլլայ պատ-

1. Փ. Բիւզանդ. Դ. ԺԵ. էջ 118.

շածօրէն միացնել իրարու այդ երկու նախադասութիւնները:

Այս բոլորը նկատի առնելէն և ամէն կարելի ենթադրութիւն ընելէն վերջը, ինծի կ'երեւի թէ ուրիշ կերպով կարելի չէ պարզել այդ խնդիրը, — ինչ որ գուցէ Կորեան մտքէն և դիտումէն ալ օտար չըլլայ և ո՛չ ալ հետի իրականութենէն, — բայց միայն առաջարկելով ուղղել կամ վերցնել այդ կէս—հայ և կէս—յոյն «անարւոյն ղիմոսական» բացատրութիւնը, և զնել անոր տեղ՝ նոյնիսկ Կորիւնէն առնելով՝ հետեւեալ բառերը. «Եւ ելեալ ի կառս՝ ի դեսպակս արքանական», և կամ, «Եւ կարեալ գմանապարսն արքանական», և բազում պատիւ գտեալ, հասանէին ի թագաւորական քաղաքն Կոստանդինական»:

Անտարակոյս Խորենացին ասոր նման բան մը կարդացած ըլլալու է իր ձեռքը ունեցած Կորեան մէջ, ուսկից թելադրուած կ'ըսէ. «Եւ իւր (Անատոլեայ) առեալ զՄեսրոպ և զՎարդան... քարեփառաբանք զնոսա յուղարկէ»² ի Բիւզանդիոն:

Ե

«Ազգ բարբարոսաց» —

«Բարբարիանոս աղանդ»

Մաշթոց վարդապետ Բիւզանդիոնէ մեկնելու պահուն, հրաման կ'ընդունի կայսրէն և հայրապետէն «վասն ժանտագործ ազգին բարբարոսաց»³, մաքառելու անոնց դէմ և դուրս վտարելու հայ երկրին սահմաններէն: Պատմիչը՝ յաջորդ էջին վրայ՝ կը պարզէ թէ ինչ էր այդ «ազգ բարբարոսաց» կոչուածը, այն է՝ «ղծպատեհ եւ կամակոր բարբարիանոս աղանդ»⁴:

Բանասէրներէն ոմանք, որոնց մէջ Կոնիւրեր, այդ աղանդը համարած են Նեստորականութիւնը, առանց ուշ զննելու թէ՛ 431ին Եփեսոսի մէջ զուամբուած ժողովէ՛ որ դատապարտեց Նեստորը և անոր աղանդը, որով 417 թուականին չէր կրնար գոյութիւն ունենալ ան: Պ. Ֆնտըլեան՝

իր հրատարակած Կորեան գրքին ներածութեան մէջ՝ մանրամասն կը խօսի և պատմական փաստերով կը հերքէ այդ սխալ կարծիքը: Սակայն ինքն ալ, ըստ իս, ուրիշ պատմական վրիպակ մը կը գործէ, երբ չ'ուզեր ընդունիլ թորթորոս կամ թորթորիտ կոչուած աղանդի մը գոյութիւնը, և կը պնդէ թէ՛ Կորեան յիշած «բարբարիանոս կամ բարբարոս աղանդն» ուրիշ բան չէ՛, բայց «բարբարիկ (օտար) կամ ո՛չ—հելլէն ծագում ունեցող աղանդ մը, ինչպէս են Մանիքեցիք»⁵, եւն:

Եւ սակայն պատմական է, որ թորթորիտ կամ թորթորիսնոս անունով աղանդ մը գոյութիւն ունեցած է Եկեղեցւոյ առաջին դարուն վերջերէն, — որով աւելի առաջ քան Մանիքեցւոց աղանդը, — և այդպէս կոչուած յոյն «Βόρβορος» (տիգմ, ցեխ) բառէն, իբր «տղմայինք, պղծագործք»: Ս. Երանոս, իր «Ընդդէմ հերետիկոսութեանց» գրքին մէջ, անոր ծագումը Գնոստիկեաններէն կը դնէ, որուն հիմնադիրն եղած է Կարպոկրատէս Աղեքսանդրացին: Նոյնը կը յիշատակեն նաեւ Տերտուլիանոս, Ս. Եփրեմ, Փիլոստրատոս, և ուրիշ Ս. Հարք, իբր Գնոստիկեան աղանդին մէկ ճիւղը: Իսկ Ս. Եպիփան, որ մանրամասնօրէն կը խօսի այդ աղանդին վրայ, կը համարի Նիկոլայիտներէն սերած⁶: Չեմ ուզեր երկարել խօսքս այդ աղանդին զաւորութեանց և այլանդակ վարդապետութեանց վրայ, գործնք արդէն խայտառակեր ու հերքեր են ո՛չ միայն Ս. Հարք և վարդապետը, այլ նոյնիսկ աշխարհիկ պատմիչներ ու գրիչներ: Հինգերորդ դարուն սկիզբները՝ այնքան աճեր ու ծաւալեր էին այդ «բորբորիտ»ները Բիւզանդիոնի մէջ և շրջակաները, և այնպիսի

1. Այն է, ի ճանապարհին «ամենայն քաղաքացն պատահելոց» (Կոր. էջ 28).
2. Մ. Խորենացի. Գ. էջ 533.
3. Կորիւն. էջ 28.
4. Անդ. էջ 29.
5. Ֆնտըլեան. «Կորիւն». ներածութիւն, էջ ԻԳ.
6. S. Epiph. «Hist. Haer.» XXVI. 3. P. Gr. t. XLI.

ահռելի քանդում ու աւերած կը հասցնէին ընտանիքներուն մէջ, որ բոլոր ժողովուրդը զգուած ու զայրացած՝ բռնն բողոքներ հասուց մինչեւ կայսերական գահը, որուն հետեւանքով միջամտեց քաղաքական իշխանութիւնը, ամենախիստ և արմատական միջոցներու դիմելով՝ բնաջինջ ընելու և պետութեան սահմաններէն դուրս հալածելու զանոնք, կայսերական խիստ և անողորմ հրովարտակով՝:

Այդ պիղծ և զագրագործ աղանդաւորները յուսահատ՝ կայսրութեան սահմաններէն դուրս վտարուելով՝ խուժեցին Եգիպտոս, Ասորիք, Միջագետք, Հայաստան, եւն: Եւ այս կը պատահէ ճիշտ Մաշթոց վարդապետին դէպ ի Բիւզանդիոն ուղեւորութեան ժամանակները. այնպէս որ երբ Հայաստան դարձաւ, իրապէս որ երբ Հայաստան դարձաւ, իրապէս զտաւ հոն զանոնք, և անմիջապէս «ձեռն արկանէր, կ'ըսէ Կորիւն, զդժպատեհ և զկամակոր աղանդն Բորբորիանոսաց քննելոյ», և նոյնիսկ «ի գործ արկանելոյ զթշուառացոցիչ զաւազանն՝ ծանրագոյն պատուհասիւր, ի բանտս, ի տանջանս»², եւն, որոնք կը յամառէին իրենց մոլորութեան մէջ: Նոյնքան և աւելի եւս խրատորէն կը վարուէին անոնց հետ Եղեւսիոյ Բարուլա եպիսկոպոսը, երկու Ակակիոսները՝ Մելիտինէի և Ամիդի, տանջելով ու պատուհասելով և իրենց սահմաններէն դուրս հալածելով:

Այս բոլորէն կը հետեւի, որ Մանիքեցւոց աղանդէն զատ՝ իրապէս «բորբորոս» կամ «բորբորիանոս», «բորբորիտ» կամ «բորբորիտոն» կոչուած աղանդը գոյութիւն ունեցեր է, մուտ գտնելով Հայաստանի մէջ Ե զարու առաջին կիսուն, ըստ վկայութեան Կորեան, և որ սակայն՝ հակառակ Մաշթոց վարդապետի և Ս. Սահակայ արթուն հսկողութեան և խիստ միջոցներուն՝ բնաջինջ արմատախիլ եղած չէ: Եւ այսպէս, յաջորդ դարերուն ալ՝ մինչեւ Նարեկացւոյ և Մագիստրոսի ժամանակները՝ կը գտնենք անոնց հետքը Հայաստանի մէջ, մերթ բացեր և մերթ Պաւլիկեանց և Թոնդրակեցւոց անուան տակ

ծածկուած: Կը յիշատակէ զանոնք Մագիստրոս, «բորբորիան աղանդաւորը, ըսելով, ի տղմատիպ տաղտկալին մեղկեալը», և նոյն ժամանակներու Ոսկիփորիկ մը կ'աւելցնէ. «Բորբորիտը, որ ասին տղմալինը, զի զամենայն մեղս անխտիր գործեն»:

Եզրակացնելով խօսքս, կ'ըսեմ. թէ Կորեան գրքին և թէ Ս. Սահակայ առ Պրոկղ և առ Ակակիոս գրած թուղթերուն³ մէջ յիշուած «բարբարոս» և «բարբարիանոս» բառերը գրչագրի վրիպակներ են, զորոնք հարկ է ուղղել «բորբորոս» և «բորբորիանոս»:

Ի վերջոյ, աւելորդ չըլլայ թերեւս դիտել տալ, թէ Թէոփոս կայսեր և Ատտիկոս հայրապետին այն հրամանը կամ յանձնարարութիւնը, որ Մաշթոց վարդապետ ըլլայ պաշտպան և նախանձաւոր Եկեղեցւոյ իրաւանց և ուղղափառ վարդապետութեան իր երկրին սահմաններուն մէջ, ենթադրել կու տայ՝ թէ տրուած ըլլայ իրեն բարձր աստիճան մը և լիազօր իշխանութիւն մը այդ բանին համար: Եւ յիշելով Մաշթոց վարդապետ, ինչպէս կը կարդանք Կորեան մէջ, հազիւ հասած Բիւզանդիոն, «գտեալ շնորհս» արքունիքին մէջ, կայսրէն՝ հայրապետէն և բոլոր իշխաններէն ամէն պատիւ և հիւրընկալութիւն կ'ունենայ, և հուսկ «մեծամեծ լուծիւն կ'ունենայ» կը յուղարկուի իր պարգեւօք պատուեալ՝ կը յուղարկուի իր հայրենիքը: Այնչուտ այդ պատիւներէն և պարգեւներէն մին եղաւ նաեւ իրեն ընծայուած «եկեղեսիաստիկոս» յորջորջումը, ինչպէս կը կարդանք Խորենացւոյ մօտ՝ Ս. Սահակ գրած թուղթին Ատտիկոսի առ Ս. Սահակ գրած թուղթին առ Ս. Սահակ ուղղած թղթին մէջ, «յառաջին վարդապետս գրեցաք մէջ, «յառաջեալս ի քէն զՄեսրոպ ձեռնադրեցաք լինել Եկեղեսիաստիկոս»⁴, զոր աւելի բացատրուած կը գտնենք Թէոփոս կայսեր առ Ս. Սահակ ուղղած թղթին մէջ, «յառաջին վարդապետս գրեցաք

1. Codex Theod. XVI. tit. V, 65.
2. Կորեան. էջ 29.
3. Սոփերք Բ. էջ 140 և 152.
4. Խորենացի. Գ. էջ 536.

զՄեսրոպ»¹: Սակայն Բիւզանդական եկեղեցական պատմութեան մէջ չի յիշուիր այդ անուամբ ո՛ր և է վարդապետական պատիւ մը՝ աստիճան մը կամ պաշտօն մը, քանի որ Եկեղեսիաստիկոս (ἐκκλησιαστικός) կը նշանակէ պարզապէս «եկեղեցական» կամ «ժողովական». և Հայկազեան բառարանն այդ բառին մեկնութիւնը տուած ատեն՝ գրեթէ վարանելով կ'ըսէ. «Իբր անուն պատուոյ բարենապետաց առ Յոյնս», ինչ որ չի գոհացներ և չի լուծեր խնդիրը: Սակայն վերջերս «Բիւզանդական եկեղեցին»² տիտղոսով գիրք մը ձեռքս անցնելով, գտայ անոր մէջ՝ ուրիշ եկեղեցական պաշտօններու և աստիճաններու հետ՝ նաեւ «ἐκκλησιαρχικός» — «եկեղեսիարկոս» աստիճանը, որուն պաշտօնն է ըլլալ «Պաշտպան եկեղեցական իրաւանց և կրօնի վարդապետութեան, հսկող եկեղեցական գանձուց և վանքերու կարգապահութեան», նոյնպէս «Գատաւոր խաղաղութեան կամ հաշտութեան կրօնական վէճերու և խնդիրներու մէջ»: Այդ՝ ո՛չ միայն պատուոյ աստիճան մ'էր այլ նաեւ իրաւասութեան բարձր և կարեւոր պաշտօն մը, որ կը տրուէր ընդհանրապէս սրբութեամբ եւ իմաստութեամբ օժտուած նշանաւոր եկեղեցականներու: Եւ թէ իրապէս այդպիսի պատիւ մը կամ աստիճան մը տրուած է Մաշթոց վարդապետի, կարելի է նաեւ հաստատել Կորեան խօսքերով, որ հետեւեալ երեք բացատրութեանց մէջ կը բովանդակէ անոր յանձնուած լիազօր իրաւասութեան եւ իշխանութեան զխաւոր կէտերը. 1) Որ կարենայ Յունաց բաժնին մէջ գտնուող հայ մանկուոյն հայերէն լեզուն ուսուցանել և վարժարաններ հաստատել. «վասն մանկուոյն յաշակերտութիւնն առ ի կէս ազգէն Հայոց ժողովելոյ». 2) Որ բորբորոս կամ բորբորիտ աղանդաւորները քննութեան ենթարկէ, խրատէ, պատմէ, եւն. «վասն ժանտագործ ազգի (աղանդոյն) բորբորոսաց». 3) Որ Եկեղեցւոյ իրաւանց եւ վարդապետութեան պաշտպան ըլլայ. «և (վասն) եկեղեցեաց հաստատութեան»³: Սոյն վերջին երկու

կէտերը զխաւորապէս կ'արդարացնեն և կը հաստատեն Մաշթոց վարդապետին «Եկեղեսիարկոս»⁴ աստիճանը կամ պաշտօնը:

2

«Առ ոտս տանն Գողթան»

Մաշթոց վարդապետ, ինչպէս հայ տառերուն գիւտէն առաջ, այսպէս ալ անկէ վերջը, իր առաքելական և ուսուցչական գործունէութիւնը կը սկսի Գողթն գաւառէն, որուն Շարաթ իշխանը ծանօթ էր իրեն, և որուն մեծամեծ գովեստներ կը շնայլէ Կորիւն, «այդ երկրեղած, աստուածասէր և բարեպաշտ» կոչելով զինքը⁵: Սոյն երկրորդ առաքելութիւնը հետեւեալ խօսքերով կը յիշատակէ պատմիչը. «Յանձն եղեալ երանելին (Մաշթոց) շնորհացն Աստուծոյ, երթեալ իջանէր առ ոտս տանն Գողթան՝ յառաջին զաստակերտն իւր»⁶:

Պարբերութեանս մէջ գտնուած «առ ոտս տանն» բառերը՝ շատ բանասէրներ անդէպ, անյարմար և անիմաստ գտնելով, իբր գրչագիրներու սխալ ընթերցում մը, իւրաքանչիւր ոք ուզած է կարդալ և սրբազրել իրեն յարմար երեւցած ձեւով: Ոմանք՝ յատուկ անուն կարծած են զայն, Ագաթանգեղոսի պատմութեան մէջ գտնուած «Ըռոտանտակ» կամ «Ըռոտստակ»⁷ անուն կամ բառին հետ նոյնացնելով, որ ուրիշ բան չէ՝ բայց Կորեան «առ ոտս տանն» բացատրութեան աղաւաղումը, ասկէ առած ըլլալով Ագաթանգեղոս այն ամբողջ նախադասութիւնը՝ ուր կը գտնուի այդ անուր և խորթ անունը «Ըռոտստակ»:

1. Անդ. Գ. էջ 535.
2. Y. Pargoire. «L'église Byzantine». Y. Galdala. Paris. 1923.
3. Կորեան. էջ 28.
4. Փոքր Կորեանը, որ ընդհանրապէս Խորենացւոյ հետեւող է, հոս՝ չգիտեմ ինչպէս՝ կը հեռանայ անկէ, և ուղիղ կը դնէ «եկեղեսիարկոս».
5. Կորեան. էջ 15.
6. Անդ. էջ 24.
7. Ագաթանգեղոս. էջ 626.

Ուրիշներ ալ օտարագրի բառ մը համարած են, իբր «գիւղ, կալուած, ագարակ» նշանակող, ինչպէս Ն. Մառ, Գ. Տէր-Մկրտչեան (Միաբան), որքան կը յիշեմ, 1896-1897 թուականներուն, թերեւ չ. Ալիշանէն ազդուած, որ իր «Այրարատ» տեղագրութեան մէջ խօսելով Ագարակի զոտի «Ընտանոթակ»ին վրայ, կ'ուզէ անոր ծագումը պարսկ ռուսական բառէն հանել, որ կը նշանակէ «երկիր մշակեալ», ըստ վկայութեան Ժ. Գրիգորեան ապրող արաբացի աշխարհագիր Եագութիի: Նորայրն ալ կարծեմ Ալիշանի հետեւողութեամբ է՝ որ կ'առաջարկէ «Առնոտակ» կարգաւ:

Պ. Ֆնտըլեան, յետ յիշելու և հերքելու մի առ մի բանասէրներուն այդ կարծիքները և ընդունայն ճիգերը, որոնք փոխանակ լուծելու և պարզելու խնդիրը դեռ աւելի կ'նոսրեն են, կ'առաջարկէ մեր խնդրոյ առարկայ եղած «առ ոտս տանն» բառերը կարգաւ «առ ոտս տանն», և այսպէս ալ ուղղելու ուղիք է իր հրատարակած Կորեան մէջ. «Երթեալ իջանէր առ ոտս տանն Գողթանն»: Աւելորդ է ըսել, թէ գիւտաւոր և հանճարեղ է եղած սրբազրութիւնը. բայց չեմ գիտեր թէ անհրաժեշտ հարկ մը կ'աւելցնուի կամ սրբազրելու տպագրին բառերը, քանի որ անոնք, ըստ իս՝ մնալով անփոփոխ իրենց տեղը, կը բացատրեն ճշդիւ՝ ինչ որ կ'ուզէ հասկընալ Պ. Ֆնտըլեան իր ըրած սրբազրութեամբ:

Նախ որ՝ քիչ մ'անսովոր և խորթ է «երթեալ իջանէր առ ոտս տանն Գողթանն», մինչ քերականօրէն աւելի ճիշտ և կանոնաւոր պիտի ըլլար ըսել, «երթեալ իջանէր յոտս տանն Գողթանն»:

Երկրորդ, զիտելի է որ ոչ Կորեան, — Մաշթոցի առաջին առաքելութիւնը պատմած ատեն, — ոչ խորենացի և ոչ ուրիշ պատմիչը չեն յիշատակեր յանուանէ իրենց գրութեանց մէջ Գողթան գլխաւոր քաղաք մը կամ ոստան մը, այլ միշտ քաղաք մը կամ ոստան մը, այլ միշտ կ'ըսեն. «ի տեղիս Գողթան» (Կոր.), «ի սահմանս» կամ «ի շէնս Գողթան» (Խոր.), «ի կողմանս» կամ «ի գաւառին» Գող-

թան, եւն: Այնպէս որ չ. Ալիշան, իր «Սիսական» տեղագրութեան մէջ, անկաւորող կ'ըլլայ որոշել Գողթան գաւառին ոստանին կամ գլխաւոր քաղաքին տեղը՝ զիւրք և անունը, ոչ մէկ ազգային պատմիչ որոշ յիշատակութիւն մ'ըրած չըլլալով այս մասին: Հետեւաբար ենթադրութեամբ միայն կ'ըսէ՝ Որդուտի վրայ թեամբ միայն կ'ըսէ՝ Որդուտի վրայ թեամբ ատեն, «ի դէպ է աստ խնդրել խօսած ատեն, «ի դէպ է աստ խնդրել զրեւալայր բազմաշնորհ գաւառին՝ ըզ-Գողթան, թէ և ի գիրս նախնեաց յայս անուն միշտ գաւառն յիշի»: և յետոյ կ'աւելցնէ. «Հարկ է թէ ի հնունդ գլխաւոր շէնս կամ ոստանն ի սմին էր», այն է՝ յՈրդուտ:

Երրորդ, Պ. Ֆնտըլեան «առաջին դաստակերտ» բառերը կը մեկնէ իբր Մաշթոցի առաքելութեան «առաջին ձեռնարկի տեղը՝ ձեռնարկանը»: Արդ կը հարցնեմ ես՝ թէ ինչո՞ւ «գաւառակերտ» բառը պիտի չառնուի հոս իրեն առաջին և յատուկ իմաստով, այն է «ձեռնակերտ, ագարակ, կալուած», եւն. քանի որ այդպէս հասկնալու չկայ: Ընդհակառակն, շատ հաւանական է՝ որ Գողթան բարեպաշտ և առատաձեռն իշխանը պարգեւած ըլլայ Մաշթոց վարդապետի՝ նոյնիսկ իր ամրոցին մօտիկ՝ զապետի՝ հող մը, կալուած մը՝ իբր ագարակ մը՝ հող մը, կալուած մը՝ իբր բնակութեան տեղ կամ վարդապետանոց, եկեղեցեակով մը՝ սուրբ պաշտամունքը կատարելու, ուր թողած ըլլայ Մաշթոց՝ առաջին քարոզութեան ատեն՝ քանի մ'աշակերտներ, շարունակելու իր առաքելական և ուսուցչական գործը. և ճիշտ ասոր համար, յետ հայ տառերու գիւտին, կը փութայ այնքան անձկանօր տեսնելու իր «առաջին դաստակերտ»ը և սիրելի աշակերտները: Եւ ինչո՞ւ չընդու-

1. Ալիշան. «Այրարատ». էջ 204. — Գիտելի է որ չ. Ալիշան, իր «Տեղագրութեան շարք» գրքին մէջ (թ. 176), կը յիշէ «Ոստանոթակ» գաւառ մը, որ բնակավայր էր «Ընտանոթակ»ի հետ.
2. Ֆնտըլեան. «Կորեան — վարք Մաշթոցի». ներած. Ժ. Գ. Ժ. Գ. էջ 28 ծանօթ.
3. Ալիշան. «Սիսական». էջ 316.

նիլ այսպիսի ենթադրութիւն մը, որուն հակառակ չկայ ո՛ր և է պատմական կամ բանաւոր փաստ մը, մանաւանդ որ այսու աւելի պատուաւոր դեր մը կ'ընծայուի թէ Գողթան իշխանին և թէ Մաշթոց վարդապետի եռանդուն եւ արդիւնաւոր գործունէութեան: Այս առթիւ աւելորդ չըլլայ մէջ բերել չ. Ալիշանի վկայութիւնը իր յիշեալ «Սիսական» տեղագրութեան մէջ. «Յառաջնում գալստեան ի Գողթան՝ հաստատեալ էր (Ս. Մեսրոբ) վանս մի, որ յիւր անուն կոչեցաւ յետոյ ծերմամբ կամ համառօտելով Մարտիանոս կամ Մարտիանոս», իբր Մարտիանոս: Նոյնպէս «Տեղագրութեան շարք» գործին մէջ կը յիշատակէ Մարտիանոս գիւղակ մը, «յորում էր, կ'ըսէ, մենաստան շինեալ ի Ս. Մեսրոբայ»: Այս և նման վկայութիւններ աւելի եւս կը մղեն զիս այն եզրակացութեան գալու, որ Մաշթոց վարդապետ առաջին քարոզութեան ժամանակէն իրեն յատուկ վարդապետանոց կամ եկեղեցատուն մ'ունէր կառուցած Գողթան գաւառին մէջ, «հանդերձ միամիտ սատարութեամբ իշխանին», և նոյնիսկ անոր ամրոցին «տանն» մօտիկ՝ ոտքը «առ ոտս»: Եւ իրօք «առ ոտս» բացաւ իր տակ կամ առջեւ: Իսկ «տուն» զանազան իմաստներ կ'առնէ՝ ըստ տեղոյն և պարագային. «ցեղ, նախարարութիւն, երկիր, իշխանական պալատ, արքունիք, ամրոց», եւն: Գրեթէ վստահ եմ թէ հոս

Կորեան «տուն» ըսելով կը հասկնար Գողթան իշխանին «ամրոց»ը, որ մերթ «քաղաք»ի իմաստով ալ կը գործածուի, ինչպէս կը հաստատեն Ս. Գրիգորի հետեւեալ օրինակները. «Նստաւ Դաւիթ յամրոցին, և կոչեցաւ այն՝ քաղաք Դաւիթ». «Եկին յամրոց տանն Բեթելքերիթայ». «Մինչեւ քրիստոս ամրոցին Տիւրացոց». եւն: Արդ, ինչ ղեռնարկութիւն կայ Կորեան «առ ոտս տանն» բառերը հասկնալու, «Գողթան իշխանական տան կամ ամրոցին մօտ՝ ոտքը», ուր կար՝ կը գտնուէր Մաշթոց վարդապետին «գաւառակերտ»ը. որով ամբողջ նախադասութիւնը, «Երթեալ իջանէր առ ոտս տանն Գողթան՝ յառաջին դաստակերտն իւր», կրնայ հասկնուիլ շատ պատշաճօրէն. «Գնաց՝ իջաւ (Մաշթոց) իր առաջին դաստակերտը (բնակարանը, վարդապետանոցը)՝ (որ) Գողթան իշխանական պալատին (ամրոցին) մօտ՝ ոտքը (կը գտնուէր)»:

Ուստի, յարգելով հանդերձ Պ. Ֆնտըլեանին կարծիքը այս մասին, ինծի կ'երեւի թէ վենետիկի տպագրութեան մէջ եղած «առ ոտս տանն» բառերը կրնան մնալ անփոփոխ, առանց թիւրեւելու բնաւ Կորեան միտքը և իմաստը, և առանց ո՛ր և է պատմական կամ քերականական վրիպակ մը գործելու:

(Շարունակելի)

Հ. Յ. ԹՈՐՈՍԵԱՆ

1. Ալիշան. «Սիսական — Գողթան». էջ 313.
2. Ալիշան. «Տեղագրութեան շարք» գրքին մէջ էջ 83.

ՈՒՂՂԵԼԻ. — Թերթիս էջ 44, ա սիւնակ, տող 5 (վարէն) բառքն ու գործը ուղղելու է՝ կեանքն ու գործը: